

СПЕЦИФІКА ВІТЧИЗНЯНОГО НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ТИПУ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Аналізуються способи і форми етнонаціонального впливу в господарському житті, зміни в історичному часі в міру розвитку економічних відносин і форм етнічності, вплив активізації елементів національної культури на динаміку розвитку, життя і робота традиційної людини в змінному техніко-технологічному середовищі.

Ключові слова: етнонаціональний вплив, етнічність, національна культура, техніко-технологічне середовище.

Анализируются способы и формы этнонационального влияния в хозяйственной жизни, изменения в историческом времени по мере развития экономических отношений и форм этничности, влияние активизации элементов национальной культуры на динамику развития, жизнь и работа традиционного человека в изменяемой технико-технологической среде.

Ключевые слова: этнонациональное влияние, этничность, национальная культура, технико-технологическая среда.

Ways and forms of ethno-national influence in the economy, changes in historical time as the development of economic relations and forms of ethnicity, the effect of enhancing the elements of national culture on the dynamics of the life and work of the traditional man in the variable-technical and technological environment.

Key words: ethno-national influence, ethnicity, national culture, technical-technological environment.

Актуальність теми зумовлена аналізом моделі входження в індустріальну, ринкову економіку в межах національно-культурного типу.

Мета статті — розглянути й проаналізувати з подальшими висновками специфіку вітчизняного національно-культурного типу підприємства.

В останні два десятиліття помітно пожвавився інтерес вітчизняних гуманітаріїв до дослідження національної самосвідомості. У контексті сучасної глобалізації та віртуалізації світового господарства дослідники знову почали звертатися до ідей західників і слов'янофілів, поглядів філософів на власність, відновлення православної концепції господарювання; конструюється образ національного духовного генотипу і його проявів у господарському житті. Дослідження мають актуальний практичний смисл, тому що розуміння ролі етнонаціональної складо-

вої суттєво впливає на вибір моделі сучасної економічної реконструкції України.

Оскільки йдеться про моделі виробничо-комерційної діяльності в межах ринкової економіки, то постає питання: в якому статусі існувала підприємницька діяльність у попередній історії на теренах колишнього СРСР. З цього приводу є щонайменше три точки зору.

1. На теренах колишнього СРСР, у Росії, Україні ніколи не була розвинена підприємницька діяльність.

2. До початку ХХ ст. в нашій країні вже був розвинений капіталізм, основою якого стало приватне підприємництво.

3. В дореволюційній економіці в українців існували елементи вільного підприємництва, але вони були знищені в радянський період, і в нинішній Україні відбувається відновлення перерваного шляху за принципом «доганяючого розвитку».

4. Доганяючу модернізацію Україна здійснила в радянський період (причому на власній технологічній основі), а нині відбувається рух у зворотному напрямку від досягнутого (В. Г. Федотова).

Прибічники кожної з цих точок зору наводять свої аргументи, посилаючись на факти економічної історії й інтерпретуючи їх по-своєму.

На нашу думку, наявність укорінених в українських культурних «архетипах» приватно-господарських переваг є важливою підставою для здійснення швидкого переходу від державно регульованої економіки до самоуправління ринковою — через відновлення і мобілізацію підприємницьких традицій та духовного генокоду народу.

Тривала історія українського підприємництва свідчить про складні генетичні корені, еволюцію соціального складу. Широкий розвиток українського підприємництва пов'язаний з особливостями характеру українського народу: діяльного, домовитого, розважливого, здатного до неухильного переслідування своєї мети, до жорсткого або м'якого способу дій залежно від обставин.

На наш погляд, досить суперечливі оцінки рівня розвитку ринкових начал у господарському житті на початку ХХ ст. в нашій країні пов'язані з тим, що увага акцентується на різних тенденціях історичного шляху країни. Консервативно-оборонна, пов'язана із запізнілим, порівняно із Західною Європою, входженням у цивілізаційні процеси: затяжне феодальне землекористування, більш пізнє формування державності, повільний перехід від архаїчних етнічних форм (від народності до сучасні-

ших — нації), природний опір родової язичницької свідомості чужому, запозиченому християнському православ'ю, до того ж консервативнішому, аніж західний католицизм і протестантизм. Це підтримувало і закріплювало надовго у свідомості народу архаїчні форми господарського життя як найбільш прийнятні, психологічно зручні. Разом з тим, керівні правлячі кола орієнтовані на західну культуру і державно-політичну владу, періодично ініціювали соціальні дії, які випереджають природний плин етнічного і господарського життя, досягаючи окремих нестабільних успіхів. Хід соціальної історії, в якій неминуче вступили у взаємодію різнотемпові, а іноді й різноспрямовані соціальні тенденції, стають нерівними, маятниковими, супроводжуються змінним зміщенням соціальних сил, ідей і результатів.

Гнучкіше відображає цю особливість вітчизняного історичного досвіду концепція «доганяючого розвитку», «доганяючої модернізації». Але Україна сприймає ці «виклики історії» неоднозначно: в різні епохи, в різних життєвих сферах, у різних соціальних прошарках суспільства переважають то модернізаційні устремління, то оборонні традиції. На нашу думку, можна говорити про два види «доганяючої модернізації». Перша допускає пряме запозичення передових технологій, способів організації економічної і соціальної діяльності, використання ціннісних принципів, що породжені чужою культурою. У другому випадку йдеться про модернізацію на власній економічній, соціальній і культурній основі з поступовим опануванням іншокультурних елементів. На початку ХХ ст. у вітчизняній практиці використовувалися обидва методи, поперемінно змагаючись у впливовості, в прагненні розширити базу соціальної підтримки. В результаті господарство сформувалося різноукладним, різнорівневим, територіально різноманітним і внутрішньо суперечливим. Економіка розвивалася на основі сильного державного впливу, але допускала і вільне підприємництво. Склався змішаний склад підприємницького середовища. За таких обставин сучасний аналіз передбачає вивчення тих взаємозв'язків, які можуть бути підставою внутрішньої цілісності господарського життя, охарактеризують його як своєрідну національну соціокультурну модель. У сферу уваги потрапляють ті особливості соціокультурного середовища, які були носіями традиціоналізму, і ті, за якими перебували відновлювані модерністські тенденції. В результаті в господарському житті склались опозиції, що поставали у внутрішньо суперечливій єдності: державне регульоване виробництво — вільне підприємництво; православні норми сприйняття власності і праці — релігійний розкол, який породив старообряд-

ницькі спільноти з принципами колективізму і зрівнялівки — індивідуальне землекористування. Взаємовідносини цих різноспрямованих тенденцій розрізнялись у різні епохи, стимулюючи одні і заглушаючи інші історичні можливості розвитку подій. А тому доцільно розглянути їх в аспекті історичної взаємодії.

Перша опозиція: державно-регульоване виробництво — вільне підприємництво. Перевага стратегії зміцнення державної влади пов'язана з наслідуванням візантійської традиції управління, історії зібрання численних візантійських земель навколо єдиного центру, необхідність протистояння територіальних зазіхань сусідів, захист і збереження широкого геопростору етносу, а тому і в господарському житті укріпились відцентрові тенденції: садиби поміщиків були центрами господарського життя, православна церква — найбільшим землевласником, кріпосне право закріплювало демографічні ресурси, заважало міграції.

Водночас, починаючи з XVII ст., спостерігається стан перманентних спроб модернізації, які мають на меті розірвати феодальну замкнутість, запровадити нові західні технології, що привели Європу до промислового перевороту, підвищили рівень освіченості і технологічної грамотності працівників, сформували ініціативного, самостійного власника і трудівника, засвоїли нові форми організації праці і соціального життя. Це дозволяє дійти висновку про початок процесу модернізації в країні. Але способи досягнення поставлених цілей залишались своїми з притаманними елементами національної специфіки розвитку господарського життя. Типовою ознакою є ініціювання реформ зверху: центральна влада завжди залишає за собою управління значною частиною виробництва, зберігає адміністративний вплив у принципових питаннях. Типовою ознакою є зіткнення модерністських, перетворюючих і охоронно-консервативних тенденцій у стані культурного середовища, опір національного менталітету зміні духовних цінностей. Всі реформатори не поривали з основами національних традицій, але з різною мірою рішучості, жорсткості і результативності змінювали форми їх реалізації. «А завдання глибокої зміни традицій, тобто зміна психології етносу, не під силу нікому, навіть найбільш революційному реформатору, оскільки такий процес потребував би зміни декількох поколінь, тривав би віками і його успішне завершення означало б руйнування даного етносу» [3, с. 9]. Носіями охоронно-консервативної психології були прошарки суспільства, тісно пов'язані з феодальними соціальними відносинами: переважна більшість сільського населення, малоосвічена частина купців, значна частина провінційного дворянства, а пізніше в цій ролі — істеблшмент

радянського суспільства. Необхідно мати на увазі, що реформи завжди призводили до міграції сільського населення, переміщуючись у міста, воно привносило в нове міське середовище патріархальне світорозуміння, натуралізовувало суспільство. Разом з тим, у періоди особливо сильного соціального напруження, консерватизм міг бути проявом здорового глузду в його опорі постійним, стратегічно непередуманим новаціям.

До цього слід додати переривчастий, нееволюційний характер дореволюційної соціально-економічної динаміки, що позначився в незавершеності класової диференціації, неоднорідності соціального складу населення і трудових ресурсів, співіснування в них різноукладних елементів, незрілості підприємницького стану. На основі цього можна дійти висновку, що елементи ринкової підприємницької діяльності почали формуватись в країні давно, але як загальнонародний рух, базова економічна сила підприємництва лише формується. А тому ліберальні економічні і соціальні нововведення, індустріалізація і капіталізація країн здійснювались при значному державному втручанні в цей процес. Модернізаторські процеси в Україні стримувались і загальним побутом переважно селянсько-сільськогосподарської країни.

Які ж причини негативного ставлення українського селянства до господарських реформ, як поєднується общинне й індивідуальне на межі екстенсивного розвитку? В чому виявляються стереотипи свідомості і поведінки українського селянства? Слід зазначити, що общинне й індивідуальне в сільському житті завжди сусідили, будучи направлені на різні об'єкти. В умовах ускладнення суспільства процес організаційного роз'єднання двох компонентів селянського світогляду і господарського укладу — господаря (сім'ї) і світу — досить закономірний. Він міг сприяти синтезу двох начал у більш складній і гнучкій формі через самоуправління, кооперацію різних видів, національно-культурну автономію. Трагедією виявилось жорстке протиставлення общинного й індивідуального як начебто ворожих і взаємовиключних... Ефект синергії — взаємного підсилення і збагачення індивідуальностей, які тісно співробітничують, потенціал такої співпраці був значним, але в результаті не досяг задуманого.

Ще одна опозиція: православ'я — релігійний розкол (старовіри, сектанти) належить до духовної сфери, але мала серйозні господарсько-економічні наслідки. Православ'я, як і будь-яка інша релігія, впливало на господарське життя через ставлення до базових економічних цінностей (праця, багатство, власність), визначення ролі праці в сенсожиттєвих орієнтаціях людини, у формуванні особистісних якостей.

Зміщення вищого, божественного, духовного і мирського, повсякденного в православ'ї не відбувається. Щоденна праця — данина належності людини до нижчого, світського, мирського, але вона не повинна затуляти вище, духовне покликання. А тому для православ'я важливішим є «дух господарювання», аніж його організаційні форми. Економічна історія нашої країни ілюструє різноманітні форми господарського життя, їхню взаємодоповнюваність в умовах збереження базової релігійної доктрини і стабільних елементів психології народу. Це надало можливість опановувати інші моделі господарювання (ісламську, іудаїстську, протестантську, буддистську), що було неминуче в умовах поліетнічної держави, котрі виникли в іншому культурному і релігійному середовищі. Аналогічно західному пуританізму, старообрядницькі правила ведення справи в повсякденному житті ґрунтувалися на аскетизмі, добросовісності, працелюбстві, цілеспрямованості, тобто таких морально-етичних якостях, що створювали умови для діяльного, осмисленого й упорядкованого життя, добросовісного виконання свого обов'язку і призначення, перш за все, в межах своєї мирської професії, зокрема й підприємницької діяльності. Як відзначив М. Костомаров, «... розкол не лише розворушив сонний мозок російської людини і зосередив духовне життя на релігійних думках, але і проповідував аскетизм, який віддаляв від забав, ледарства і життєвої порожнечі, і при такій проповіді розкольник був трудолюбивим, діяльним, кмітливим і підприємливим у мирських справах» [2, с. 474-476].

Виникає запитання: чому релігійна реформація, яка без сумніву містила потенціал духу капіталізації, не реалізували його достатньо повнокровно, щоб забезпечити еволюційний розвиток країни? Для відповіді на це запитання необхідно порівняти європейський протестантизм і старообрядництво. В сутнісних характеристиках, які визначають характер і ступінь впливу на західний протестантизм, протестантизм і сектантство значно відрізняються.

Європейському протестантизму властиві раціоналізація способу життя (освіта цінувалась як головне прагнення життя, наукове знання підтримувало розвиток виробництва, добровільні пожертви направлялись, в першу чергу, на розвиток освіти); концентрація зусиль у торгово-промисловій сфері («капітал повинен працювати»); ідея «мирського аскетизму»; центральний принцип протестантизму (кальвіністського) — догмати про богообраність («багатство і діловий успіх — показник обраності богом»); протестантизм — вчення, створене харизматичними

особистостями; дух територіальної експансії (протестантизм поширився по всій Європі, переважає в Америці, активно місіонерствує в сучасному світі).

Розкольники за цими позиціями виглядали суттєво інакше: в старообрядницьких общинах лише третє і четверте покоління нових підприємців стали здобувати хорошу, іноді європейську освіту, господарську ініціативу спрямовували переважно в торгову справу, саме таким чином утворювався фінансовий капітал, який використовували промисловці із старообрядницького середовища.

Таким чином, старообрядництво стало каталізатором ділового життя, але внаслідок історичних особливостей свого виникнення і особливого місця в культурному середовищі не виконало ту роль, яка відводилась протестантизму в капіталізації західного світу.

Не можна обійти увагою і особливості національного менталітету в його впливі на господарське життя, яке відбилося в ставленні до природних ресурсів, сприйнятті темпів життя, розумінні власності, багатства, праці, справедливості. Найглибше міркування з цього приводу належить В. С. Соловійову, М. О. Бердяєву, І. О. Ільїну, С. Л. Франку, М. О. Лоському, Г. П. Федотову та ін.

Типові духовні передумови, що визначили реакцію нашого співвітчизника на навколишнє середовище, формувалися впродовж тривалого періоду існування в специфічному природному оточенні, в контексті певної історичної долі, сформованих структур сімейного і суспільного життя. В результаті наш народ у господарському житті керується своїми особливими, природно сформованими принципами стосовно природних ресурсів, праці, власності, багатства, сприйняття плину часу, розуміння справедливості. Багато поведінкових особливостей у цьому контексті відкривають свій апріорний смисл.

Спосіб життя українського народу ближчий до природного, стихійного начала, на відміну від західних народів, де першість належить культурній, перетворюючій діяльності. Суб'єкт історії і господарства — український народ — проживає на великій території. Він, як ніхто інший, потребує колективного співпереживання, колективних дій, взаємопідтримки (соборність і общинність — природні форми його існування). Іншим діяльним суб'єктом є держава — вона підприємець і підштовхувач цивілізації в цьому просторі. Розбіжність кроку простору і такту часу — це ще одна закономірність в історії нашої держави [1]. Якщо зважати на ці, закладені історією і психологією народу особливості,

то певним чином структурується те особливе, суперечливе, що характеризує господарську поведінку цілого народу.

Наша держава — переважно селянська країна, народ століттями був пов'язаний своєю працею із землею. А тому в психології склалося особливо сакральне ставлення до Землі, як годувальниці. З іншого боку, великі природні багатства сприймалися як належне, що буде завжди і не потребує копіткої праці і турботи. Звідси коріння споживацького розмаху, небережливості і навіть розбазарювання природних ресурсів. Із селянською працею, її заданою природою циклічністю пов'язане сприйняття трудового часу: здатність на короткотермінове екстремальне трудове подвижництво (авральність) і повсякденну розслабленість, невміння дорожити часом, прогнозувати результат, усе вирішиться само собою. На відміну від Заходу, в нашій країні не склались чіткі юридично закріплені основи приватної власності: упродовж тривалого часу переважало або общинне ведення господарства, або злиття влади і власності.

«Людина вище принципу власності» — ця настанова визначила ділову мораль і поведінку. Зрівнялівка протиставлялась збагаченню, стримувала розвиток особистої ініціативи, переважала установка на хоча і небагату, але стабільність, яка досягалась великим втручанням держави в економічне життя і управління. «Істинне благополуччя — спокій душі і совісті» [4, с. 256]. А тому і будь-яке нововведення оцінюється ним, у першу чергу, не щодо розумності й обґрунтованості, а радше їх зверненості до індивідуального життєвого статусу і світовідчуття людини. На цій основі формується двополюсне ставлення до праці: безкорисливий ентузіазм, обтяжливий обов'язок, оскільки віками був розірваний зв'язок між працею, розподілом і споживанням. Розподіл визначався не працею, а статусом, місцем в ієрархії влади, лише частково — власністю. Звідси сформувалися такі негативні якості, як безгосподарність, низька трудова активність і мобільність, зневажливе ставлення до власності, ігнорування порядку, прагнення обійти закон, прибіднитись з надією на покровительство зверху. Типовими соціально-психологічними рисами стали неухважність до повсякденних справ, схильність до утопій, максималізму, недооцінка сьогоденного дня, надія на майбутнє. В побуті мають місце байдужість до матеріального благополуччя, вміння задовольнятися найнеобхіднішим і виставлення багатства напоказ.

Сформувалося особливе розуміння справедливості: не вузько-економічне, а духовно-особистісне. Конкретне наповнення цього почуття — очікування може бути різним, як в історичному, так

і в індивідуальному сенсі: справедливість царя, вождя, зведеного до Людини-Бога, чиновника, начальника, колег по роботі тощо. Відступ від цього правила для суб'єктів нашого менталітету рівнозначний посяганню на самоцінність окремого «я», закабаленню його індивідуальності і волі. Таким чином, під впливом історичних, територіальних, географічних особливостей, правових, моральних традицій в Україні сформувалися інші, аніж на Заході, суб'єкт господарювання і тип відтворення життя нації. Ці особливості виникли в певній природній та історичній обстановці, ставши засобом пристосування до неї і тому історично необ'єктивно надавати їм негативного відтінку. Відстежуючи взаємозв'язок ментальних, економіко-географічних та інституціональних ознак, дослідники виявляють цілісний характер національного господарства як фактор його саморегуляції, пов'язують перспективу продуктивного розвитку вітчизняної економіки з усвідомленням національної економічної ідеї.

Соціалістична модернізація радянського періоду при всій її принципово іншій ідеології і політичній спрямованості, на наш погляд, була суперечливою. Нові завдання — індустріалізація, створення нової системи управління і господарювання, освіти, культури — необхідно було вирішувати, спираючись на найосвіченішу частину населення, вчорашнє бідне селянство з сільсько-ідеологічною свідомістю. Носії традиційної патріархальної сільської культури заповнили міста, що привело до поширення традиційної свідомості в усіх прошарках суспільства. У новій соціальній реальності виявились прийнятними найконсервативніші елементи національної свідомості, глибинні психологічні стереотипи, схильні до соціальної міфологізації, містифікації, самообману. Традиційні норми продовжували діяти в перетвореній формі: експлуатувались колективізм, який перетворився на одноманітність, одностійкість, що породило нову «мовчазну більшість»; «нестяжательські принципи» матеріального самообмеження сприяли зміцненню зрівняльної психології; християнська готовність терпіти в ім'я майбутнього дозволяла використовувати напружену працю без відповідної оплати; недовіра до багатства, власності викорінила почуття господаря, насаджувала споживацтво, яке не розрізняло своє (особистісне) і суспільне, державне.

Радянській економіці вдалося здійснити індустріальний ривок, але якщо проаналізувати структуру соціально-культурної моделі господарства, то вона була внутрішньо суперечливою. Достатньо високий рівень у технологічній ланці забезпечувався цілеспрямованою державною політикою у сфері науково-

технічного розвитку й освіти. Тут економічна система відповідала рівню розвинених індустріальних країн першого цивілізаційного ешелону. У соціальній ланці уже давались ознаки суперечності: розрив між індустріальними і життєзабезпечуючими галузями господарства, між прагненням системи управління мобілізувати трудовий ентузіазм і неадекватною оплатою праці, між прагненням максимально використовувати трудові ресурси і фактично низькою продуктивністю праці в багатьох сферах суспільного господарства. Державно-планова система управління (яка базувалась на переважно державній власності) забезпечувала достатньо чіткі і стабільні внутрішньогосподарські зв'язки, але викорінювала в економічних суб'єктах почуття господарської відповідальності, знижувала ініціативу і самооцінку своїх трудових можливостей, уніфікована економічна і кадрова політика стримувала впровадження оригінальних економічних ідей і доступ неординарних творчих особистостей до управління. Мобілізуючий характер економічних перетворень робить ставку на особливі методи господарювання, що породжувало недовіру не лише до передового зарубіжного досвіду, але і свого вітчизняного. А тому будь-яка економічна невдача сприймалась як результат невмілого управління, зміцнення відчуження і недовіри народу до влади. Влада і народ починають жити в різних вимірах, у різних реальностях. Виникає безліч ситуацій, коли сукупність подій, організованих офіційними інститутами, залишаються «видимістю», дуже слабо пов'язаною з реальними потребами, очікуваннями основної маси народу.

Перелічені опозиції, разом узяті, породжують особливе явище соціального життя — «віртуальне суспільство», «віртуальну економіку». Віртуальне суспільство являє собою сукупність соціальних інститутів, створених розумом і волею до модернізації. Це спільний продукт зусиль політичного класу, бюрократії та інтелігенції в їх прагненні створити досконаліше суспільство. Природно, що докорінне прагнення людства до соціального вдосконалення з неминучістю породжує «соціальну віртуальність». Слід зазначити, що в нашій державі розрив між створюваною системою і реальним життєвим світом завжди був особливо глибоким. І це є чи не найважливішою ознакою організації нації.

Пострадянський період також характеризується розбіжностями між реформаторською ідеологією і оцінкою того, що відбувається в країні в масовій народній свідомості. Виявляється взаємозв'язок: чим складніші завдання визначає для себе вір-

туальне суспільство, тим більше збільшується його розрив з реальним життям. Цим частково пояснюється факт ефективнішого керівництва суспільством при соціалізмі, аніж у сучасній вітчизняній ситуації.

У результаті економіка сучасної України має той стан, який не виходить за межі «доганяючої модернізації», що супроводжується сукупністю соціально-економічних і культурних наслідків:

- ривкий, наступальний характер перетворень, різка зміна економічної системи, руйнування господарських зв'язків, ідеологічна і психологічна дезорганізація народу, девальвація звичних трудових мотивацій, прагнення вирішити «все і відразу»;
- нерівномірний розвиток основних сфер суспільного життя;
- провідна роль правлячої еліти (державної, партійної, економічної), яка проводить фрагментарно реформування в інтересах окремих груп, що призводить до ще більшого матеріального і соціального розшарування суспільства і втрати підтримки реформ народом;
- вимушена еклектичність реформаторської ідеології, з одного боку, яка ґрунтується на сциєнтичному західному ідеалі, з іншого — відчуває опір консервативних елементів у національних соціокультурних традиціях. У цих умовах виявляється необхідним економічний і політичний лібералізм як засіб для руйнування старого;
- несформованість цілісного підприємницького стану, який мав би міцну соціальну нішу в суспільному житті і користувався суспільною підтримкою решти населення. Як наслідок, не склався і єдиний менталітет підприємництва як форма стабільної самоідентичності, сукупність правил моральної поведінки у своєму середовищі і за його межами;
- співіснування різноспрямованих соціально-економічних тенденцій, популістська проповідь необмеженої економічної і соціальної свободи і як реакція на це — авторитарне прагнення підпорядкувати індивідуум суспільству.

Таким чином, в економічній історії України сформувалися певні відносини.

1. У дореволюційний період постійно взаємодіяли два сектори: державний і вільний ринковий, поперемінно міняючись своєю роллю і значущістю.

2. У сільськогосподарській країні, де переважало селянське населення, духовні традиції визначала релігійна свідомість (православ'я і частково старообрядництво). Православ'я, на від-

міну від західних конфесій, — католицизму і протестантизму — відокремлювало повсякденне, миттєве, до чого належало господарське життя, від вічного, метафізичного. Звідси — недооцінка значущості повсякденної праці, матеріального благополуччя.

3. У радянський період економічний розвиток був нерівномірним. Завдяки відчуженню влади і народу, ідеології і реальних мотивів діяльності людей, розриву між різними галузями виробництва, між виробництвом і повсякденним середовищем існування формувались ознаки «віртуальної економіки». Базові ментальні цінності (терпіння, надія на майбутнє, значущість справедливості) функціонували в зміненій формі.

4. Пострадянська економіка функціонує за типом «доганяючого розвитку» з комплексом суперечностей, головні з яких — суперечності між зруйнованою системою державного управління і несформованою ринковою економікою, підвищеними споживчими вимогами і нерозвиненістю особистісних якостей працівника, його нездатністю створити високоефективне виробництво.

Перспектива подальших досліджень — детальне вивчення та визначення моделі входження в індустріальну, ринкову економіку в межах національно-культурного типу підприємництва.

Список літератури

1. Гачев Г. Д. Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос / Г. Д. Гачев. — М., 1995. — 253 с.
2. Костомаров Н. И. История раскола у раскольников / Н. И. Костомаров // Вестник Европы. — 1971. — №4. — С. 474–476.
3. Ольсевич Ю. Хозяйственная система и этнос / Ю. Ольсевич // Вопросы экономики. — 1993. — №8. — С. 7–17.
4. Татищев В. П. Избранные произведения / В. П. Татищев. — Л. : Наука, 1979. — 256 с.

Надійшла до редколегії 01.03.2010 р.